

CSEKE PÉTER

*Nemzedéki értékhorizontok drámája**Az Erdélyi Fiatalok és a Hitel konfrontációi 1935 és 1940 között*

1. Az egymást követő korosztályok, mint ismeretes, nem minden esetben jutnak el a sajátos nemzedéki öntudatot kifejezésre juttató közös fellépésig, jóllehet a nemzedéki különbségek és ellentétek természetszerű jelenlétével, társadalmi feszítő erejével minden korban számolnunk kell. Akkor hát mi tesz nemzedékké valamely korosztályt? Úgy tűnik, hogy a biológiai adottságoknál döntőbbek a történelmi-társadalmi feltételek. A romániai magyar irodalom, művelődés és közélet nemzedéki mozgalmainak közös jegyeit keresve például Gáll Ernő szükségszerűen arra a következtetésre jutott, hogy a nemzedéki jelentkezések Erdélyben is – mint szerte a világon – elválaszthatatlanok a történelmi sorsfordulóktól, a történelem menetében bekövetkezett cezúráktól, illetve az időtállónak hirdetett értékek devalválódásától.¹ Nem elég tehát csak az apák és fiak közti generációs ellentéteket vizsgálni; sokkal relevánsabb jegyeit figyelhetjük meg a nemzedékteremtő erők működésének, ha azt is megnézzük: milyen válsághelyzet hozta felszínre ezeket az ellentéteket, s hogy az új értékorientáció képviselő ifjúság milyen alternatívák megfogalmazásának és valóra váltásának az igényével lépett porondra.

Nyilvánvaló tehát, hogy nem a csoportérdekek képviselete avatja nemzedékké a korosztályi csoportosulásokat, hanem a történelmi felismerés: az adott helyzetben épp ők vállalkozhatnak a legegyetemesebb értékek szolgálatára; ők fejezik ki a történelmi pillanat lényegét, miközben az érvényüket veszített sztereotípiák és magatartásmodellek lebontásáért, illetve a közösség létérdekeit meg jövőös szükségleteit közvetítő alternatívák érvényesítéséért küzdenek.

A két világháború közötti időszak két egymást követő nemzedéki fellépése – az *Erdélyi Fiataloké* (1930–1940) és a *Hitelé* (1935–1944) – alkalmat kínál e kérdések behatóbb vizsgálatára.

Abból kell kiindulnunk, hogy más történelmi körülmények hívták életre az *Erdélyi Fiatalokat*, és más kihívások tették időszzerűvé a *Hitel* önszerveződését. Az 1929 táján szerveződő *Erdélyi Fiatalok* voltaképpen apáik nemzedéke ellen lázadtak. Őket okolták a kisebbségi sorsért. Az 1918 előtti budapesti politizálást elhibázottnak tartották, az első kisebbségi évtizedben folytatott erdélyi magyar pártpolitikát pedig eredménytelennek ítélték. Törvényszerű folyamat volt tehát a helyzetadekvát szemléletváltás, a többségi helyzetből örökölt mentalitás revideálása és a kisebbségi társadalom demokratikus átszervezésének igénye. A transzszilvanista hagyományok továbbörökítését európai távlatú értékképző lehetőségként tételezték, bíztak a felekezetek és világnézetek feletti összefogás erejében.

Végül is mindenkiben csalódtak.

Trianon után az erdélyi románoknak, Hitler uralomra jutása után pedig a szászoknak nem állt érdekükben a transzszilván összetartozás-tudat tovább éltetése. A gazdasági világválság erkölcsromboló hatására a felekezetek és világnézetek feletti összefogás képzete vált illúzióvá. Ráadásul: a harmincas évek derekától már nem tudtak szót érteni a közvetlenül utánuk következő nemzedék, a húszévesek képviselőivel sem. Ennek magyarázata pedig kézenfekvő: a *Hitel* fiataljainak az önszerveződését már az *Erdélyi Fiatalok* működéséből levont tapasztalatok is meghatározták. Venczel szerkesztői felfogása voltaképpen megegye-

[*Műhely*]

zett Jancsó Bélával és László Dezsőével. Nézeteltéréseik abból fakadtak, hogy nem tudtak megegyezni a nélkülözhetetlen munkamegosztásban, illetve az alkalmazandó munkamódszerekben.

A két világháború közötti romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiáit elemző hamburgi történész, Horváth Sz. Ferenc is úgy látja: az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* programja hasonló volt: „mindkettő önkritikai álláspontot foglalt el Makkai *Magunk revíziója* szellemében, mindkettő a magyar kisebbség önszerveződését és önmegismerését szorgalmazta, és azt állította, hogy ezen problémái megoldását saját kezében tartja. Míg azonban a kisebbség megszerveződését és vezetését (az *Erdélyi Fiatalok*) *alulról fölfelé* építkezve képzelte el, a *Hitel* munkatársai maguk, illetőleg a falusi és városi értelmiség számára tartották fenn a vezető szerepet. Ez volt köztük az alapvető különbség.”²

A „kicsi *Hitel*” indulása idején nagyjából már együtt voltak mindazok, akikre a *Kelet Népe* szerkesztése során Móricz Zsigmond is támaszkodhatott (Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Jordáky Lajos, Kiss Jenő, Kovács György, Salamon Ernő, Szabédi László, Szemlér Ferenc), és akik korszakos jelentőségű folyóirattá avatták a *Termést* (1942–1944). Az 1936 és 1944 között megjelenő második *Hitel* – miként azt Vallasek Júlia kimutatja – már nem publikált szépirodalmat, nem foglalkozott irodalmi kérdésekkel.³ Megmaradt társadalomtudományi, szociálpolitikai folyóiratnak, csak 1942-től vált nemzetpolitikai szemlévé. A munkatársi gárda azonban többségi helyzetben sem feledte a kisebbségi sorban szerzett tapasztalatokat.

2. A Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesületének létrehozásáért folytatott hosszas küzdelem történetét elsősorban Mikó Imrének az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain megjelent írsaiból ismerheti meg a mai érdeklődő.⁴ Aki nem kis meglepetéssel értesülhet arról, hogy a diákszövetség 1930. május 8-án tartott közgyűlése Dsida Jenőt és Szabó T. Attilát választotta meg alelnököknek.⁵ Egyikük sem volt ún. „politikus alkat”, az ifjúsági közéletben mégis szerepet vállaltak.

Miként az *Egyesületi munkamegosztás* című írása tanúsítja, Dsida a „munkamegosztó szerepelkülönülés” – ma is időszerű – elvét érvényesítve ősszel újrafogalmazta az egyesület céljait. Hogy a diákszövetség eredményesen működhessen, szükségesnek tartja az „egységes munkaprogram” kidolgozását éppúgy, mint a tervszerű munkamegosztást, mert „életkérdés számunkra, hogy meglevő szerveinket elhivatottságunknak és képességeinknek megfelelően állítsuk a különféle célágak szolgálatába”. Amikor a „munkamegosztó szerep-elkülönülés” szükségességét hangsúlyozza, nemcsak a bibliai Genézis szavait idézi. Szemléletes műszaki hasonlattal él: „Az összhangban működő gépalkatrészek ideálját kell megvalósítanunk: minden meglevő szervezetünknek a tőle várható legtöbbet és legjobbat produkálva kell teljesítenie szerepét anélkül, hogy a forgó kerekek egyetlen pillanatra is megakasztanák egymást.”⁶

Az *Erdélyi Fiatalok* indulásakor és Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesületének létrehozásáért folytatott küzdelem beindításakor Balázs Ferenc 29 éves volt, Debreczeni László és Jancsó Béla 27, László Dezső 26, Jancsó Elemér 25; Venczel József 17, Mikó Imre 19, Demeter Béla 20, Dsida Jenő 23. Tehát a felekezetek és világnézetek fölötti összefogás mellett kezdetben a nemzedéki együttműködés elve is érvényesült a közös célokért folytatott küzdelemben.

Az *Erdélyi Fiatalok* minden tanév elején háromnapos konferenciát szervezett az egyetemre és főiskolákra frissen bekerült hallgatók számára. Bevonta őket az általa indított szemináriumok munkájába. A falukutatásokról, a közgazdasági, az irodalmi, a néprajzi és népművészeti kérdésekről nem kisebb személyiségek tartottak előadásokat és műhelybeszéléteket, mint Kós Károly, Csúry Bálint, Balázs Ferenc, Kelemen Lajos, Roska Márton,

Dóczyne Berde Amál, Tamási Áron, Szentimrei Jenő, Nyirő József – felváltva a frissen végzett vagy magasabb évfolyamú egyetemi hallgatókkal: Demeter Bélával, Dsida Jenővel, Mikó Imrével, Venczel Józseffel. Demeter Béla a román ifjúsági mozgalmakról, illetve (más alkalommal) az *Erdélyi Fiatalok* falumunkájáról beszélt, Jancsó Elemér Ady, Venczel József Móricz, Dsida Tóth Árpád jelentőségéről. A bukaresti szociológiai iskolával már 1930 előtt szoros kapcsolatokat kiépítő Demeter Béla faluszemináriumi elnök mellett Venczel volt a titkár 1933 áprilisáig. A magyar szociográfia egyik alapművét, Mikó Imre 1932-es falufüzetét pedig az *Erdélyi Fiatalok* adta ki báró Bánffy Ferenc anyagi támogatásával.

3. A *Helikon* és az *Erdélyi Szépművés Céh Levelesládája (1924–1944)* megjelenésével olyan könyvtípus került ki a Kriterion könyvműhelyéből – hála Marosi Ildikó és Dávid Gyula munkájának –, amely mércét állított a később megjelenendő eszmetörténeti jelentőségű kiadványok elé.⁷ Gondolok itt mindenekelőtt a *Magyar Kisebbségre*, a *Páasztortúzra*, az *Erdélyi Fiatalokra*, a *Hitelre*, a *Termésre* – hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem. Gáll Ernő törődése folytán akkor már egyik-másikról „rehabilitáló” értékeléseket is lehetett olvasni a szemléletében megújuló *Korunkban*, illetve az ugyancsak általa főszerkesztett akadémiai kiadványban, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben*. Nem mindenikről persze. Az *Erdélyi Fiatalok* számára mindenesetre „menlevél” volt, hogy 1930 és 1933 között a folyóiratnak voltak „marxizáló” belső és külső munkatársai (Bányai László, Demeter János, Jancsó Elemér, Mikó Imre), illetve olyanok, akik szoros kapcsolatban álltak a Dimitrie Gusti nevével fémjelzett európai hírű – falukutató és faluépítő – bukaresti szociológiai iskolával (Demeter Béla, Mikó Imre). Eszmetisztázó, korszellem-alakító szerepe okán a *Termésről* is megjelenhettek immár irodalomtudományi szakdolgozatok Szabédi László, illetve Horváth István munkásságának a felmérése kapcsán,⁸ de a *Hitelről* semmi. Sem a „kicsi”-ről, sem a „nagy”-ról. Holott a *Hitel*-szerkesztő Venczel József – tizenegy év kényszermunka és nyolc év kerámiafestés megkötőmunka után – újból a kolozsvári egyetemen dolgozott mint az egyetlen „gustiánus” szociológusunk.⁹ Miért volt érdem az egyik esetben a „Gusti-iskolázottság”, és miért nem számított annak a másikban? A magyarázatot a permanens önrevízió feszültségében élő Gáll Ernő egyik levelében találjuk meg. Tudor Bugnariunak írta 1983 tavaszán: „Szerettem volna kiigazítani a magam hibás megítéléseit bizonyos – ellentmondásos jellegű – írástudókkal és irányzatokkal kapcsolatban (Tavaszy [Sándor], Venczel [József], a transzszilvanizmus, a [z Erdélyi] *Helikon*, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* stb.). Azokat az »ítéleteket«, amelyeket az '50-es években fölöttük kimondtam, a türelmetlen szektarianizmus indíttatására fogalmaztam meg...”¹⁰ A „nemzeti egység” nacionalista politikája – az osztályellenség fegyvere című cikkében Gáll nem kevesebbet állított, minthogy a *Hitel* „az erdélyi magyar fasizmus első folyóirata” volt, a kisebbségi élet demokratikus megszervezésére törekvő *Erdélyi Fiatalok* centrális magja pedig „narodnyik” és „harmadikutas”.¹¹

Amikor az *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)* című Kriterion-kötet összeállításához és a bevezető tanulmány megírásához 1984 nyarán hozzáálltam,¹² eleve tisztában voltam azzal, hogy a *Hitel* számbavétele nélkül nem lehet érdemben írni a két világháború közötti értelmiségnevelő műhelyekről. Aminthogy a rokonmozgalmak – a pozsonyi Sarló, a Szegedi Fiatalok, a budapesti Bartha Miklós Társaság – történetét sem lehet nélkülözni. Nemcsak a szakirodalom, hanem a Jancsó Béla hagyatékában fennmaradt Balogh Edgár-, Buday György- és Fábíán Dániel-levelek alapján is erre következtettem. Balogh Edgár tanárom volt a kolozsvári egyetemen, így először is hozzá fordultam kérdéseimmel. Visszaemlékezéseiből ezt a szövegrészt építettem be a bevezető tanulmányba:

[*Műhely*]

„1935-ben Erdélybe érkezve úgy éreztem, hogy a liberális-transzszilván, a népbarát-harmadikutas és a baloldali mozgalmak holtpontra jutottak, s a *Hitel*-csoporttal adva van egy tekintélyelvi-jobboldali nacionalista előretörés lehetősége. Ezért támadtam meg a *Hitel* jobbszárnyát a *Korunk*ban, ugyanakkor bizonyos segítséget nyújtva egy reálpolitikus balszárnynak, s Gaál Gáborral volt vitáim során egy népfronti kibontakozást támogattam, amely hivatott volt a marxista baloldalt a szektás elszigeteltségből kiemelni. Az RKP akkori politikája az illegalitásból, a MADOSZ népi-demokratikus politikája egyaránt kedvezett a kibontakozásnak, s amikor Tamási Áron a Jancsó Elemér vezette Ady-csoport körlevelére válaszolva egységbe hívta az új nemzedék különféle irányzatait, a Vásárhelyi Találkozón (1937) sikerült is az ellentétes erőket közös nemzetiségpolitikai nevezőre hozni az antifasiszta demokrácia és a román-magyar megegyezés szellemében. Sajnos, ekkora már egyedül az *Erdélyi Fiatalok* csoportja maradt elszigetelődésben, s ezt az ellentétet már csak [...] a Magyar Népi Szövetség keretében sikerült feloldani. Le kell szegez-nem, hogy az *Erdélyi Fiatalok* ebben az elszigetelődésben sem vált »politikai ellenfélle«, vagyis elvi elvontságban demokrata és népbarát maradt, innen a személyi barátságok folytatódása.”¹³

4. Az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumainak gyűjtése és köteté szerkesztése idején még élt a *Hitel* két „nagy öregje”: Kéki Béla és Vita Sándor. Abban az évben – ugyancsak 1984 nyarán – rögzítette visszaemlékezéseiket Hajdú Farkas-Zoltán, a Kolozsváron frissen végzett magyar-német szakos tanár. Hajdú előbb Csíkmenaságon tanított, 1987 óta Heidelbergben él. Elmenetele előtt nálam hagyta Balaton-parti beszélgetéseinek kéziratát. Az *Erdélyi Fiatalok*-kötet bezúzásra ítéltése – mely a rendszer tűréshatárát is mutatta 1986-ban – egyben a nyilvánosság megvonását is jelentette számomra. Aligha gondolhattam arra, hogy eszmetörténeti kutatásaimat a *Hittel* folytathatom. Ámde váratlan fordulat történt: az elmeörtség fogságából 1989 karácsonyán kiszabadult *Erdélyi Fiatalok*-kötet ön-álló éltre kelt, és a dokumentumértelmezések óhatatlanul ráirányították a figyelmet a *Hitelre* is. Így került a kezembe újólaj Hajdú Farkas-Zoltán kézírata, melyet örömmel adtam le a *Korunk* 1992. évi áprilisi számába. Azzal a meggyőződéssel, hogy ez is azt a hagyományt erősíti fel – amiként a lap súlypontcíme is jelzi –: „ami a múltból élni segít”.¹⁴

Nem tudhatom, hogy az 1998-ban elhunyt Vita Zsigmond eljuttatta-e idejekorán bátyjának és Kéki Bélának az *Erdélyi Fiatalok*-kötetet, illetve a *Korunk* 1992. évi 4-es számát. Tudomásom szerint a három előcenzúrázás során senkit nem zavart a *Hitel*-szerkesztők és -szerzők „jelenléte” a szövegben. Márpedig Albrecht Dezső neve 25-ször fordul elő a kötetben, Kéki Béláé 11-szer, Vita Sándoré 14-szer, Venczel Józsefé 38-szor. Mindenkinél kis lexikonszócikkely rögzíti az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmában kifejtett ténykedésüket. A „szövegnyomozók” – amint az várható volt – nyilván eltekintettek a jegyzetapparátus aprólékos áttekintésétől. Meg aztán akadtak olyan kézirat-veleményezők is, akik azért bizonyultak „tágkeblűeknek”, mert ekképpen próbálták kompenzálni korábbi dogmatikus elfogultságukat.

Iratgyűjteményemben fennmaradt a folyóirat-antológiák (*Magyar Szó, Tavasz, Genius, Új Genius, Periszkop*) szerkesztésében jártas Kovács János 1984. május 10-én kelt véleményezése a kötet kéziratának első változatáról. A kiadó által felkért belső referens mindenképp előtt azt emeli ki, hogy a dokumentumok alapján három fő elágazás mutatkozik meg: a) a baloldal felé tájékozódók (Bányai László, Demeter János és társaik), b) a polgári radikalizmus hívei (Jancsó Elemér és az Ady Endre Társaság), c) a *Hitel*hez csatlakozó reformkonzervatívok és jobboldaliak (Venczel József, Mikó Imre, Dsida Jenő és mások). „Beszélhetünk még egy negyedik csoportról, amely azonban nem elágazás, hanem maga

a törzs, amely megmaradt a mozgalom keretében, és önálló kisebbségi ideológiát hirdetve helyet és szerepet vindikált magának a harmincas évek magyar szellemi életében. A dokumentum-gyűjtemény – és annak bevezető tanulmánya – ezt az 1933-ban kialakult álláspontot és helyzetet mutatja be...”¹⁵

Kovács értékelésével – grosso modo – ma is egyetérthetünk. Legfennebb azt kell hozzáfűznünk, hogy a „jobboldaliság” és a „baloldaliság” korabeli értelmezésével ma már nincs mit kezdenünk. E tekintetben irányadó lehet az eszme kutató Salamon Konrád 2000-es értelmezése: „1. A baloldaliság alapértékének a radikalizmust, a jobboldaliság alapértékének pedig a konzervativizmust tekintem. 2. Mind a radikalizmus, mind a konzervativizmus megjelenhet demokratikus, illetve diktatórikus formákban, de ez utóbbi esetben mindkettő jelentősen torzul is. 3. A szocializmus és liberalizmus egyaránt kötődhet jobb-, illetve baloldali formákhoz.”¹⁶ A kötet szerkesztése idején meglepett az ideológiai állásfoglalásaiban korábban merevnek bizonyuló Kovács János árnyalt fogalmazása például a harmadikutaság kérdésében. „A harmadikutaság reális ténye az eszmei-ideológiai szférának – szögezte le. – A dogmatizmus vétke, hogy a harmadikutaságot ellenségesen kezelte. Szerintem nem kell tagadni a harmadik út létezését, csupán elutasítását vagy kizárását kell bírálni.” Ezt annál is inkább értékelnünk kell, mivel a „középutasság ténye” mára tágabb akusztikát kapott: „A magyarországi helyzet hangsúlyozottan harmadik utat követelt, mert a politikai szabadságjogok érvényre juttatásával egyidejűleg kellett küzdeni a társadalmi igazságosságért is. [...] A második világháború után a nyugati fejlődés is egy harmadikutas irányba mozgult el a szociális piacgazdaság megteremtésével.”¹⁷

A referens szükségesnek tartotta a *Korunk*, a *Magyar Kisebbség*, a *Hitel*, az *Ifjú Erdély* által körvonalazott kisebbségi életmodell tárgyilagos bemutatását is – mind a bevezető tanulmányban, mind a dokumentumközlés szintjén.¹⁸ Amivel csak egyet lehetett érteni, de a munkálatok kiszélesítése egyrészt hátráltatta/akadályozta volna a kiadói terv teljesítését, másrészt a terjedelem-bővítésnek pénzügyi vonzatai is voltak. Így meg kellett elégednem azzal, hogy az első átszerkesztés során még „belopjak” az aránytalanul terjedelmesre duzzadt jegyzetanyagba néhány magyarázatot. A 112. és 114. számú dokumentum „háttéranyagában” például a „kicsi *Hitel*ről írok, a 118-ban, a 122-ben, a 128-ban, a 145-ben pedig a „nagy *Hitel*” fogadtatásáról. Minek következtében „hitelt adtam” Balogh Edgár – fentebb idézett leveléből vett – kommentárjának: „A lapot indulásakor erős bírálatok érték a felelős szerkesztőként és kiadóként szereplő Albrecht Dezső tekintélyuralmi irányzatú és új rendiségi szellemet képviselő írásai miatt, de ez a *Hitel* fiatal munkatársai között is ellenkezésre talált.”¹⁹ Csakhogy Balogh Edgár nem említette meg, s magam sem néztem utána, hogy azoknak a régi *Korunk*ban megjelent „erős bírálatoknak” ő maga volt a szerzője; következésképpen így azt sem tisztáztam, hogy a Vásárhelyi Találkozó szervezése idején neki magának is egészen más volt a *Hitel*-értékelése.²⁰ Lényegében ezt az ambivalens vélekedést örököltette tovább a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 2. kötetének *Hitel 1.* és *Hitel 2.* címszava is 1991-ben, ami 2007-ben szükségszerűen kiváltotta Szász István Tas vitaingerét.²¹

A lexikonszerkesztést Balogh Edgártól átvevő Dávid Gyula maga is úgy látja, hogy felemás volt a *Romániai magyar irodalmi lexikon* 1983-ra elkészült (de a cenzúra-tiltás miatt csak 1991-ben megjelenő) 2. kötetében olvasható értékelés is a *Hitel*ről (a szócikk szerzője Balogh Edgár), ahol szintén inkább a negatívumokra tevődik a hangsúly, ezzel a végkicsengéssel: „A II. világháború éveiben [...] felerősödik újra Albrecht Dezső jobbszárnya. [...] Egyedül Tamási Áronnak a Vásárhelyi Találkozóhoz vezető cikksorozata s annak a *Hitel* »új magyarjai«-t értékelő cikke mutatta meg az érem másik oldalát. Ő ezt írta róluk: »Figyelmesen és a résztvevő lelkiismeret lehető tárgyilagosságával mérlegre tettem a hantgot, a neveket, a látásmódot és a célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódnai abban

[*Műhely*]

a véleményemben, hogy ennek a mostani *Hitel*nek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság az utóbbi években elért.«” Albrecht Dezső programtanulmánya kapcsán pedig: »Ez az *Építő Erdély* című tanulmánya is arra mutat, hogy szorgalmának és komolyságának sok hasznát veheti az ifjú mozgalom.«”²²

A későbbi cenzurális beavatkozások – „szövegkijavítások” – ellenére így is a tervezett terjedelemtől jóval „vaskosabbra” sikeredett a kereken 500 nyomtatott oldalra rügő kötet.

5. Az 1935. január 1-jén indult „kicsi *Hitel*” főszerkesztői és szerkesztői közül Kéki Béla, Makkai László, Szabédi László, I. Tóth Zoltán és Venczel József pár évig az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain is publikált. Venczel „mindössze” 22 éves, amikor Makkai Lászlóval elindítja a hetilap formátumú félhavi szemlét, a „kicsi *Hitel*”, majd – Makkai Sándor és Makkai László távozása után – a „nagyot”. Mi történt ez alatt az öt év alatt? A Dsida és Jancsó Béla által igényelt „munkamegosztó szerepelkülönülés”? Vagy valami más, ami személyi sérüléseket okozó *drámai* mozzanatokkal járt. Hogy ezeket jelezhessük, vissza kell tekintenünk az *Erdélyi Fiatalok* fellépése előtti időre.

„Miért nincs Albrecht gárdája is az *Erdélyi Fiatalok*ban? – kérdezi a felvidéki Sarló mozgalomát megszervező Balogh Edgár 1930. február 17-én Jancsó Bélától. – Milyen szellemet képvisel ez a lap, hogy egy gárdának Erdélyből hozzánk kell menekülnie?” A magánéletében gyámoltalan, de közügyekben kérlelhetetlen, erkölcsi maximalizmusáról híres Jancsó Béla postafordultával kifejti: Albrecht Dezsőt valóban nem vonták be az új erdélyi magyar ideológiájú lap alapításába, mert tőle magától hallották, hogy az Országos Magyar Párt ifjúsági lapot akar indítani az ő szervezésében. Jancsó azonnal átlátta, hogyha ez a terv megvalósul, annak az anyagilag és szellemileg független ifjúsági önszerveződés láná kárát.

Márpedig ő ennek volt a letéteményese. Minden eszközzel meg akarta akadályozni, hogy hivatalos és félhivatalos magyar körök „az anyagi függőség pórása” révén kezükben tartsák az öntudatát kereső, kellő tájékozottsággal még nem rendelkező értelmiségi ifjúságot.²³ Ezt 1978 végén Debreczeni László is megerősítette, mondván: elébe kellett vágni annak, hogy „a Magyar Párt a maga eszméinek és elképzeléseinek megfelelő orgánnummal »vezesse« az ifjúságot”.²⁴ Hogy ez az „elébe vágás” miként történt, az 1930. január 18-án derült ki a kolozsvári diákbálon.

Bő fél évszázad múltán – 1983 júniusában – Debreczeni László így emlékezett a történetekre: „A tervezett magyarpartii diáklapnak Albrecht Dezső lett volna a szerkesztője. [...] Amikor azon a bizonyos első diákbálon kézbe vette az *Erdélyi Fiatalok* első számát, és megértette, miről van szó, magából kikelve, toporzékolva kereste a »tettet«: »Hol van az a Jancsó Béla?! *Meg-ö-löm!*«”²⁵ Ezek után érhető, hogy Albrecht nem vállalt részt az *Erdélyi Fiatalok* munkájából. Arról viszont kár volna megfedkezni, hogy a folyóirat 1931. évi első száma fontosnak tartotta, hogy ismertesse Albrecht egyik tanulmányát, amelyik az *Erdélyi Magyar Évkönyv* első kötetében jelent meg a romániai magyar főiskolai hallgatóságról. Ami a további kutatások számára is irányjelző lehet: László József – László Dezső korán elhunyt bátyja (1902–1932) – milyen megjegyzéseket fűz Albrecht statisztikai adataihoz. Irrelevánsnak minősítette, hogy A. D. csak a kolozsvári egyetemi és főiskolai hallgatókat veszi számba, és itt is elsősorban a jogi fakultást tekinti mérvadónak. Holott számon kell tartani a temesvári, a bukaresti, a iaşii, a csernoviczi magyar hallgatókat is. Megszívlelendő következtetése: „A magyar kultúra lehanyaglását [...] nem az értelmiség számának megcsappanása idézi elő, hanem a falu és az ipari dolgozók elhanyagolása.”²⁶

Ezzel alighanem a későbbi *hitelek* is egyet érthettek.

6. Az 1935-ben megjelent *Hitel* más életérzést fejez ki, mint a gazdasági válság után újból kiutat kereső *Erdélyi Fiatalok*, amelyik 1934-től a romániai új magyar nemzedék folyóiratának nevezi magát. Jancsó Béla újrafogalmazza 1929-es programjukat. Elsőként azt emeli ki, hogy meg tudták őrizni függetlenségüket, sikerült kialakítaniuk az értelmiségi ifjúság öntudatát. Ha lecsökkent munkatársi gárdával is, hozzáláthatnak „a romániai magyarság kérdéseinek adatokon alapuló, tudományos felméréséhez”. Továbbra is fontosnak tartják, hogy tájékozódjanak a kor világáramlatai között, hogy figyelemmel kísérjék az együtt élő népek kérdéseit. Ugyanakkor nem feledkeznek meg az utánpótlás neveléséről, a főiskolás kérdésekről sem.²⁷

Kéki Béla visszaemlékezése szerint az *Erdélyi Fiatalok* kezdetben „elég nagy népszerűségnek örvendett” az értelmiségi ifjúság körében. Egy idő után mégis csaldóást kellett. Mert „Mikó Imrécék túlzottan kezdték hangsúlyozni az *Erdélyi Fiatalok* protestáns jellegét [...] Éppen emiatt [...] szinte válasz gyanánt alakult meg az úgynevezett „kicsi *Hitel*”.²⁸

A lap első számában megjelent programcikkében Venczel József így üti le az alaphangot: „A húszéves erdélyi magyarban az egyetemes magyarság tudata elhalványult. [...] E nemzedék a közép-európai magyarság közjogi egységében, a magyar államban nem élt tudatos életet, s ebből kifolyólag sosem volt élménye az önmagában feltétlenül bízó, sokban imperiális magyarság. E nemzedék nemzetiségi környezete öntudatra ébredése óta legyengült, függő helyzetben levő, »kisebbségben« maradt magyarság, s így élménye csak részmagyarságra, ijedten kapkodó, bizonytalan jog- és kultúrküzdelemben önmagát emésztő nemzet-részre korlátozódott. Az egyetemes magyarság szemlélete így természetesen szűkült és halványult. A magabízó közép-európai magyar gyermeke az új környezetben maga is gyengvé, ijedtté lett.”

Ki hibáztatható ezért? – teszi fel a kérdést Venczel. Mi idézte elő a *csökkent értékűség tudatát*? A magyarság anyagi romlásában, szellemi leértékelődésében, az iskolák színvonalcsúgyedésében, a történelmi tudat elhalványulásában, a műveltségvesztésben jelöli meg az okokat.

A megoldás? 1) „A népvezetés a műveltek, a tanultak, a rákészülték hivatása.” 2) „A szét hullott nemzet kultúrerőit kell összefogni, az erdélyi magyarság belső műveltségi tényezőit kell összhangba hozni az egyetemes magyar kultúrával [...]. Közép-Európában csak egy magyar kultúra létezik, ha országhatárokkal elválasztott magyar népcsoportok is művelik.” Szükséges a belső reform, az önkritika, a hivatástudat felerősítése, a társadalmi reform megvalósítása.²⁹

Az önazonosság-tudat keresése tehát másfajta tájékozódásra készíti az akkori húszéveseket.

7. Mindkét nemzedék eszméltető élménye Széchenyi *Hitele*, Makkai Sándor *Magunk revíziója*. De a harmincas évek derekán Makkai úgy dönt, hogy a továbbiakban többségi helyzetben kívánja szolgálni a kisebbségi magyarság érdekeit. Széchenyit pedig Szekfű Gyula olvasatában értelmezik ugyanakkor az erdélyi *hitelesek*. Az első szám első oldalán Makkai Sándor kifejti: a magyarságnak, ha meg akar maradni, „magasabb célú nemzetpolitikát kell képviselnie”. Szekfű Gyula írásának a címe: *A nagymagyar út*. Széchenyi programját idézve „a magyarább magyarsághoz” vezető utakat keresi.

A *Hitel* megindulása előtt Németh László újólag szorgalmazza a *Válasz* és az *Erdélyi Fiatalok* együttműködését. Jancsó Béla 1934. december 31-én kelt levelében ez a kérdés bukkan fel: „Milyen viszonyban vannak Önök Makkai Lászlóéknak a most megindult *Hitel* című lapjával?” Azaz: milyen megbízatást adtak nekik erdélyi magyar, román és szász kéziratok beszerzésére? Merthogy Makkaitól nem kapott felvilágosítást...

Fontosnak érzi, hogy Németh Lászlóval tudassa: „A Makkai Laciék egész csoportja (néhány szépíró kivéve, mivel szépírodalmi dolgokat eddig helyhiány miatt sem közöltünk)

[*Műhely*]

mind munkatársaink voltak. Legelőször nálunk szólaltak meg, és *nem fordult elő az, hogy véleményüket nálunk szabadon ne nyilváníthatták volna.* Az irodalomtanítás reformjára készült tervezetünk a közös munka eredménye. Állításomat könnyen ellenőrizheti – kérem, tegye is meg –, ha végiglapozza 1931-től az *Erdélyi Fiatalok*at. – Meglepett tehát, mikor 1934 februárjában azzal álltak elő, hogy külön lapot akarnak indítani, de mert programjuk ugyanaz, mint a miénk, kollaborálni akarnak. Mi, az erők szétforgácsolását megakadályozandó, már akkor kijelentettük, hogy szívesen vállaljuk egy szépirodalmi melléklet apaságát, ha azt ők anyagilag fedezni tudják. *Erre az ajánlatra semminemű választ nem adtak.* [...] Semmi személyi akadálya nincs az együttműködésnek s annak sem, ha ők külön színnel akarják manifesztnálni a húszéveseket (ti. azok egy kis részét), de az *Erdélyi Fiatalok*on belül, mert külön keretalakítás az intenzív és annyira szükséges belső munkától von el energiákat. Ezt ők mind elismerték...³⁰

Idevágó kérdés ugyancsak: Jancsó Béla nem tudta megbocsátani Venczel Józsefnek, hogy 1933. április 30-án bejelentette kilépését az *Erdélyi Fiatalok* köréből, mivel a lap irányával nem értett egyet,³¹ majd a *Magyar Kisebbség*ben „sok valótlanúságot tartalmazó támadást” intézett ellenük. Venczel azért bírálta az *Erdélyi Fiatalok* által „intézményesített falumunka”-felfogást, mert szerinte a „világnézeti függetlenség” hirdetése nem segíti elő az azonnali szociális állásfoglalást. Márpedig a „falu kiáltó szociális helyzete sürgős cselekvést követel”, nem szemlélődést, hanem határozott világnézetet.³² Érvéleése nem tudta meggyőzni Jancsót, aki még 1935. november 23-án is arról panaszkodott a Bukaresti Koós Ferenc Kör Diákosztálya elnökének, hogy Venczelék „katolikus alapon ellen-faluszemináriumot” szerveztek. „A falumunka egységesítésére vonatkozó, mindenki által elfogadott tervünket elgáncsolták – írta dr. Bakk Eleknek –, a felekezeti vizályt hintették erőszakos kath. politikájukkal, és legutóbb a *Hitel* című lappal próbáltak ártani nekünk.”³³

László Dezső higgadtan írta – ugyancsak 1935-ben – az *Erdélyi Fiatalok*at nyilvánosan bíráló Venczel Józsefnek válaszul: „Mi dolgozunk, s ha ilyen címkék, mint kommunizmus, hitlerizmus, új katolicizmus, konzervatív reformizmus, liberalizmus nem találhatnak ránk, mi igazán sajnáljuk.”³⁴

Makkai Sándor kényszerű távozása nagyon megrázta az erdélyi közvéleményt, megtorpantotta az önépítést, miként azt az 1937-ben kirobbant *Nem lebet-vita* is tanúsítja.³⁵ A „kicsi *Hitel*” anyagi támasz nélkül maradt. Ráadásul a szerkesztő Makkai László is kitelepedett. „Nem sokkal Makkaiék távozása után – emlékezett vissza Balatonfüreden 1984-ben Kéki Béla – Venczel József és jómagam Esztergomban nyári szabadegyetemen vettünk részt. Itt alkalmunk volt Szekfű Gyulával is találkozni, aki felfigyelt a »kicsi *Hitelre*«, s rokonszenvezett is vele. Az *Erdélyi Fiatalok*kal ő sem értett egyet, főleg Szabó Dezső munkásságának túlzott propagálása miatt. Szekfű biztatott, hogy folytassuk megkezdett munkánkat, s egy folyóirat megindítását sürgette. »Példaképpül« a *Magyar Szemlé*t ajánlotta, s szellemi támogatásáról is biztosított. [...] Az első szám összes költségét Márton Áron püspök vállalta. A továbbiakban Albrecht Dezső finanszírozta a lapot.”³⁶ Szekfű figyelő tekintetére 1940 után még nagyobb szükség volt, mint előtte. „A legsajnálatosabb változás talán az volt – fejtette ki Hajdú Farkas-Zoltánnak Kéki –, hogy a *Hitel* – Albrecht hatására – helyel-közzel kezdte átvenni a jobboldali lapok frazeológiáját. Úgynevezett »közéleti személyek«-tól közöltünk eléggé kétes hitelű cikkeket. Ez persze komolyabb konfliktusokat is okozott, hiszen amikor megjelent Zathureczky Gyula egyik ilyen jellegű írása, Szekfű kemény hangú levélben figyelmeztetett, hogy eltértünk igazi célunktól.”³⁷

A „nagy *Hitel*” első számának a megjelenése után László Dezső elismerően ír a „nagyszerű tárgyismereten alapuló és világos feldolgozást adó” tanulmányokról (Fazakas János, Nagy András, Vásárhelyi Z. Emil, Vita Sándor írásairól), üdvözlí Venczel Józsefnek az értelmiség és a nép egymásra találásának sürgető gondolatait. Vitatkozik viszont Albrecht

Dezső „új nemesség”-elméletével. „Ő a szétkallódott régi intelligenciából akar vezető osztályt szervezni a nép fölé, mi pedig nem tagadjuk, hogy egyfelől a feltörekvő fiatal intelligenciát kell az új intelligencia tengelyévé tenni, és másfelől magát az általunk alkotó munkára képes népet kell úgy nevelni, hogy belőle támadjanak új vezetők...” Következtése: „Kár az erdélyi építés érdekében az erőket megosztani. [...] Számolni kell mindazzal, ami eddig történt. [A *Hitel*] most azt mutatja, hogy lényegében egyet ért azzal, amit mi hét éve hirdetünk. [...] Hogy velünk van, azt az mutatja, hogy kevés változtatással azt mondja, aminek kialakulásáért mi évek óta küzdöttünk, hogy velünk szemben van, azt az mutatja, hogy mint nem létezőket kezel...”³⁸

Bakk Elek higgadtságra inti Bukarestből az *Erdélyi Fiatalok* vezérkarát: „A *Hitel*hez szóló ellenírás László D[ezső] tollából hozzá szokatlanul homályos stílusban és tartalomban jelent meg. A *Hitel*-szám bizony ügyes, erősen az. Ne fájjon nektek az ő mozgolódás[uk], az sem, ha hallgatnak rólatok. Erről ne kiabáljatok, hanem legfönnebb üdvözlőjétek pár sorban a cikkeket, jelezvén, hogy ha későn is, de mások írják ma [ugyan] azt. Keressetek minél több barátot, szélesítsétek a lapolvasók táborát és közelebbi eszmetársait.”³⁹

Érdeemes fellapozni Vita Sándor leveleskönyvét. Öccsének, a Németh Lászlóval szintén kapcsolatban álló Vita Zsigmondnak írta 1936. június 26-án: „az 5 hete írt és együttműködést ajánló levelünkre választ mai napig sem kaptunk [...]. Monopolizálni szeretnék magunknak a fiatalságot ahelyett, hogy örülnének, hogy mozgás, gondolkozás és élet van, végeredményben rájuk is jó hatással voltunk.” A továbbiakban az derül ki a levélből, hogy a *Hitel* nem szeretett volna konfrontálódni, inkább a békülékenységet választotta. Nagy kár és értelmetlen dolog – vonja le a következtetést a levélíró –, hogy a fiatalok között is ilyen bajok vannak.”⁴⁰

Olyan hír is szárnyra kelt – olvasható az *Erdélyi Fiatalok* 1936-os évfolyamában –, hogy a két nemzedéki folyóirat egyesül. Azzal a feltétellel, hogy előbb a *Hitel* kifizeti az *Erdélyi Fiatalok* adósságait. „A *Hitel* ellentmondásai” című szerkesztőségi cikk szerzője cáfolta a híreszteléseket. Jancsó Béla ugyanakkor követeli, hogy a *Hitel* tegyen nyílt színvallást a faszizmus és a demokrácia kérdésében.⁴¹

8. Aki belülről ismeri a két nemzedéki folyóirat történetét, az tisztában van azzal, hogy Venczel József, illetve Jancsó Béla és László Dezső felfogása között nem volt lényegbevágó különbség. Nézeteltérések abból fakadtak, hogy nem tudtak megegyezni a nélkülözhetetlen munkamegosztásban, illetve az alkalmazandó munkamódszerekben.

Az *Erdélyi Fiatalok* újrafelfedezését kezdeményező Mikó Imre 1970-es tanulmánya reflexiókra készíti mindkét folyóirat alapítóit. Debreczeni László és dr. László Ferenc magánlevélben közlik észrevételeiket a kézirat megjelentetése előtt, Vita Sándor az *Igaz Szóban* megjelent szöveg alapján fogalmazza meg észrevételeit öccsének: „Mikó Imre cikkét olvastam. Úgy hiszem, objektív, jó cikknek nevezhető; egy kicsit nehezményeztem, hogy azt írja a *Hitel*ről, hogy abban tudományosabb megalapozású cikkek is megjelentek. Azt hiszem, általában a *Hitel* sokkal tudományosabb jellegű lap volt. Sokszor gondolkoztam azon, hogy miért is nem sikerült az *Erdélyi Fiatalokkal* »békés együttélést« kialakítani? Bizonyos, hogy mindkét félben elfogultságok voltak. De semmiképpen sem tudom ezt csak annak tulajdonítani [...], hogy ők a maguk monopolhelyzetét féltették, s egyszerűen féltékenyek voltak minden más ifjúsági megmozdulással szemben. Úgy hiszem, hittek egy igazságban, s nem voltak elég rugalmasak ahhoz, hogy másnak az igazságát megértsék [...]. Mi pedig talán nem eléggé igyekeztünk ezt a magatartásukat megérteni.”⁴²

9. A legtöbb elmarasztalás – akkoriban és a lap utóéletében egyaránt – a Vásárhelyi Tárlakozóról való távolmaradása miatt érte az *Erdélyi Fiatalok* tőrszágárdját. „Mindenkinek

[*Műhely*]

változhatik a véleménye – szögezte le 1937 nyarán az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőségi cikke –, de akkor a változásról és annak okairól nyíltan és nyilvánosan be kell számolnia, különben senki sem hihet a változás őszinteségében.”⁴³ Erre a felszólításra csak a MADOSZ titkára, Bányai László válaszol a *Korunk* hasábjain – a *Hitel* nem. Bányai kiemeli, hogy amíg a *Hitel diétának* nevezi a készülő ifjúsági találkozót (ami a kiváltságos rendek merev tárgyalóközösségére utal), addig az *Erdélyi Fiatalok* kitart a *parlament* mellett, „ami helyesen a különböző álláspontok demokratikus összevetését jelenti”. Miután elismeri, hogy a szóhasználat itt elvi jelentőségű, így folytatja: „Hogy mégis az *Erdélyi Fiatalok* váratott legtovább megnyilatkozásaival, annak valószínű magyarázata, hogy az *Erdélyi Fiatalok* már önmagában is ifjúsági parlament volt egykor, s szereti mai leszűkített kereteivel is a demokratikus gondolat egyedüli hivatott letéteményesének tekinteni magát.” Ennek hangoztatására Bányai szerint éppúgy nincs szükség, mint a világnézeti fölény éreztetésére.⁴⁴ A korabeli viszonyokat nem ismerő, teljesen jóhiszemű olvasók előtt valóban érthetetlennek tűnhet: ha igaz az, hogy a Vásárhelyi Találkozó gondolatcsíráit 1929 nemzedéke ültette el – miként a munkatársi közösség kötelékéből 1932-ben kivált Bányai László állította –, akkor mi a magyarázata annak, hogy épp az *Erdélyi Fiatalok* képviselői nem próbáltak érvényt szerezni demokratikus kisebbségvédelmi és az együttélés szükségességére alapozó társadalomépítő elgondolásaiknak Marosvásárhelyen?

A kérdésre adandó válasz – lényegét tekintve – nagyon egyszerű s egyszersmind ropant bonyolult is. Egyszerű, mert könnyűszerrel le lehetne venni a napirendről azzal az érveléssel: az *Erdélyi Fiatalok* azért élt fenntartással a Vásárhelyi Találkozóval szemben, mivel nem bízott abban, hogy a *Hitel* „jobb-” és a *Korunk* „baloldala” közös feladatokra volna egybekapcsolható. Akkor minden döntésnek ez volt a tétje: demokrácia vagy diktatúra? Az *Erdélyi Fiatalok* a kisebbségi élet öntörvényű kiépítésének lehetőségeit kereste, s mert ennek alapját az itteni életviszonyokban és hagyományokban gyökerező demokrácia érvényre juttatásában látta, szembefordult mindenfajta eszmei kizárólagossággal, ennek képviselőiben ugyanis a demokráciát veszélyeztető megoldások hordozóit látta.

A Vásárhelyi Találkozóval kapcsolatos állásfoglalásokat Jancsó Béla fogalmazta. A szövegek azonban László Dezsővel egyetértésben kerültek nyomdába. A *Vásárhelyi Találkozó* című dokumentumközlés bevezetőjéből idézzük: „Az igazi nemzeti egység nem az elvi álláspontok feladásában, hanem megvitatásában és a helyesebb elvek elfogadásában áll. Mi a találkozó után is valljuk, hogy ha azt az általunk kívánt képviseleti alapon, az eddigi ifjúsági mozgalmak és erők szerves összefogásaként rendezik meg, a találkozó összemérhetetlenül nagyobb erőt tudott volna kifejteni, és elmaradtak volna azok a káros következmények, amelyek a mostani rendezési elv érvényesítése miatt sok tekintetben kétes értékűvé teszik a találkozó sikerét.” Hogy az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársai közül senki sem vett részt a Vásárhelyi Találkozón, annak az alábbi elvi okai voltak: „a nemzeti alap minden kétséget kizáró előzetes leszögezésének hiánya s a túlzó marxizmus híveinek meghívása, továbbá a képviseleti elv visszautasítása”. „Megjelenésünkkel – olvashatjuk a továbbiakban – az antidemokratikus rendezési formát és a túlzó marxizmus hívei időszerűtlen, sőt az ügyre nézve veszedelmekkel járó meghívásának tényét támasztottuk volna erőlköcsileg alá.”⁴⁵

Két évvel később – immár a Vásárhelyi Találkozó tanulságait is továbbgondolva – még markánsabban nyilatkozik meg a kisebbségideológus László Dezső személyisége. A királyi diktatúra bevezetése új helyzetet teremtett, új tájékozódást követelt. Ekkor még nagyobb szükség van arra, hogy a külön-külön élő szervezetek között szerves együttműködés jöjjön létre. „Azért látszik erdélyi életünk annyira szétesőnek, ziláltnak, azért mutatja ez a részleteiben olyan szép erdélyi élet igen gyakran a dekadenciának, a felbomlásnak ijesztő jeleit – állapítja meg 1939-ban –, mert nincsen tengelye. [...] A mi nagy bűnünk mai na-

pig az, hogy nem becsültük meg egymást és egymásnak szellemi értékeit. Egymás kisebbitésében, gyengeségeinek világ elé tárásában elérkeztünk a mélypontra: ma már senki sem tud újabb kompromittáló adatokat mondani a másíkról.”⁴⁶

Jancsó Béla és László Dezső figyelmeztetése ma is időszerű. Aminthogy az Albrecht Dezső is: „Kisebbségi társadalom még a legszélsőbb individualizmus idején sem engedheti meg tagjainak sem az önző különállást, sem a külön csoportokra tagolódást.”⁴⁷

10. Jellemző, hogy a történelmi helyzet megváltozásával a nemzedéki ellentétek is eltompultak, felszívódtak. László Dezső például 1941-től egyik leggyakrabban publikáló munkatársa volt a *Hitelnek*.⁴⁸ Szász István Tas friss keletű közleményéből tudjuk, hogy Mikó Imre is.⁴⁹

Vita Sándor írta le 1974. május 17-én: „Széchenyi szigorú önvizsgálatára van szükségünk. Önvizsgálatra és belső okos építésre. Bár sikerült volna az *Erdélyi Fiatalokkal* baráti egyezsége jutni.”⁵⁰

Kisebbségi történelmünk fintora: a kommunista hatalomátvétel utáni periódusban csaknem egy időben kerül börtönbe a Vásárhelyi Találkozót előkészítő Balogh Edgár, a Bolyai Egyetem beindítását megalapozó Venczel József, a Moszkvából irányított kommunista hetilapot szerkesztő s 1945-ben *Kisebbségi statútumot* kidolgozó Demeter János, az *Erdélyi Fiatalok* demokratikus eszmeiségét időlegesen megtagadó Méliusz József, Márton Áron katolikus egyházfő és az Erdélyi Református Egyházkerület rangjejtett püspökének tekintett László Dezső. Nem nehéz kitalálni, hogy milyen sors várt volna Tamási Áronra is, ha 1944 őszén Erdélyben marad.

J E G Y Z E T E K

- 1 Gáll Ernő: *Az erkölcs dilemmái*. Kolozsvár, 1981, Dacia Könyvkiadó, 177.
- 2 Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940). Csíkszereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó, 144.
- 3 Vallasek Júlia: *Sajtótörténeti esszék*. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben. Kolozsvár, 2003, Kriterion Könyvkiadó, 59–77.
- 4 Mikó Imre: *Egyetemi egyesület felé*. *Erdélyi Fiatalok*, 1930, 4, 49–50.
- 5 Xxx: K. M. E. H. E. [Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesülete]. *Erdélyi Fiatalok*, 1930, 5, 76–77.
- 6 Dsida Jenő: Egyesületi munkamegosztás. *Erdélyi Fiatalok*, 1930, 7, 105–106.
- 7 Marosi Ildikó (szerk.): *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh Levelesládája (1924–1944)*. I–II. Buk., 1979, Kriterion Könyvkiadó.
- 8 Cseke Péter és Kántor Lajos tollából a Láng Gusztáv és Szabó Zoltán szerkesztette *Irodalomtudományi és stílusztikai tanulmányok* 1981-es és 1984-es kötetében.
- 9 Lásd: Lengyel András: Egy „gustiánus” erdélyi szociológus. Vázlat Venczel Józsefről. In L. A.: *Törésvonalak*. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez. Bp., 1990, Tékintet Könyvek, 9–42.
- 10 Uő.: *Napló, I*. Kolozsvár, 2003, Polis Könyvkiadó, 1977–1990. 419. (1983. február 28.)
- 11 Gáll Ernő: A „nemzeti egység” nacionalista politikája – az osztályellenség fegyvere. *Irodalmi Almanach*, 1950, 2, 72–94.
- 12 Lásd Cseke Péter: Az Erdélyi Fiatalok kutatásának mérlege. In Dr. László Ferenc és Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Buk., 1986/1990, Kriterion Könyvkiadó, 5–23.
- 13 Balogh Edgár levele Cseke Péternek. Kolozsvár, 1984. szeptember 9–4.
- 14 Hajdú Farkas-Zoltán: Beszélgetések a Hitelről. *Korunk*, 1992, 4, 89–92.

[*Műhely*]

- 15 Kovács János: *Véleményezés*. Az Erdélyi Fialatok dokumentum-gyűjteménye. Gépirat. Bukarest, 1984. május 10. Összesen 23 lap.
- 16 Salamon Konrád: Népi mozgalom – harmadik út. In S. A.: *A harmadik úton*. Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók. Bp., 2011, Magyar Napló Kiadó, 90–97.
- 17 Uő.: *I. m.* 77–82.
- 18 Kovács János: *I. m.* I. h.
- 19 Dr. László Ferenc és Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fialatok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. 453.
- 20 *Új magyar rendiség szószólói Erdélyben* című cikkében Balogh Edgár így foglalt állást: „Nem szabad alábecsülnünk a kísérletet: abból a szellemi tespedtségből, mely a *Magyar Párt* merev tekintélyelvi politikájától az *Erdélyi Helikon* elvtelen irodalmi széplélek-egységéig oly egyöntetűen jellemzi az erdélyi magyar közéletet, íme, a nagy nyugati parancsuralmi rendszerek nyomán keres Erdélyben is ki vezető utat egy magát újnak kellető szellemi irány. Félreismerhetetlen a szakítás a Szabó Dezső robusztus paraszti eszmehirdetéséből sarjadt *Erdélyi Fialatok* hagyományos népi-demokratikus irányával, mely egy évtizeden át az erdélyi magyar néptömegek felé fordította a diákság figyelmét.”
- 21 Szász István Tas: *Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett*. Kolozsvár, 2007, Kriterion Könyvkiadó, 13–17.
- 22 Dávid Gyula: *A Hitel késői kisugárzása és a hitelesek szerepe a túlélés évtizedeiben*. Kézirat. Rövidített változatában elhangzott a budapesti Hitel-konferencián 2012. május 30-án.
- 23 Jancsó Béla Balogh Edgárnak. Kolozsvár, 1930. február 23. In Dr. László Ferenc és Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fialatok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Buk., 1986/1990, Kriterion Könyvkiadó, 86–93.
- 24 Cseke Péter: *Vigyázó torony*. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Buk., 1995, Kriterion Könyvkiadó, 12.
- 25 Uő.: *I. m.* ???
- 26 László József: Albrecht Dezső: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. *Erdélyi Fialatok*, 1931, 1, 22–23.
- 27 [J. B.]: Az új és a régi Erdélyi Fialatok. *EF*, 1934, I. negyed, 1.
- 28 Hajdú Farkas-Zoltán: *I. m.* I. h.
- 29 Venczel József: Határnemzedék: erdélyi magyar húszévesek. *Hitel*, 1935, 1, 5.
- 30 *Erdélyi Fialatok – dokumentumok, viták...* 262–264.
- 31 Venczel József levele az Erdélyi Fialatok szerkesztőségének. Kolozsvár, 1933. május 30. *Erdélyi Fialatok – dokumentumok, viták...* 245.
- 32 Venczel József: Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmanak kibontakozása. *Magyar Kisebbség*, 1933, 3–4, 98–107. Venczel később átfogóbb megvilágításban – az elért eredményeket a Gusti-féle monografikus iskola teljesítményéhez mérve – tárgyalja *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom c. 1935-ös tanulmányában (Az önismeret útján*. Buk., 1980, 53–73).
- 33 Jancsó Béla – Bakk Eleknek. Kolozsvár, 1935. nov. 23. Lásd Cseke Péter: Magyar diákegyesület Bukarestben. In Cs. P.: *Fájó sebekből termő ágak*. Világtávlatban gondolkodó Erdélyi Fialatok. Bp., 2010, Lucidus Kiadó, 172–180.
- 34 László Dezső: Rosszindulat vagy tudatlanság? *Erdélyi Fialatok*, 1935, I. negyed, 20–22.
- 35 Lásd: *Nem lehet*. A kisebbségi sors vitája. Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Az előszót írta Cseke Péter. Az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Gusztáv. Bp., 1989, Héttorony Könyvkiadó.
- 36 Hajdú Farkas-Zoltán: *I. m.* I. h.
- 37 Uo.
- 38 L. D. [László Dezső]: Hitel. *Erdélyi Fialatok*, 1936, I. negyed, 36–38.
- 39 Bakk Elek – Jancsó Bélának [Bukarest, 1936 tavaszán]. Lásd Cseke Péter: *I. m.* I. h.
- 40 *Kedves Zsigmond!* Vita Sándor levelei Vita Zsigmondhoz. Sajtó alá rendezte Győrfi Dénes. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó, 29–32.

- 41 [Jancsó Béla]: *A Hitel ellentmondásai*.
- 42 *Kedves Zsigmond!* 139.
- 43 [Jancsó Béla]: Az ifjúsági parlament kérdéséhez. *Erdélyi Fiatalok*, 1937, 2, 19.
- 44 Bányai László: Erdélyi ifjúsági parlament. *Korunk*, 1937, 7–8. Újraközölve in Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Buk., 1977, Politikai Könyvkiadó, 134–137.
- 45 [Jancsó Béla]: A Vásárhelyi Találkozó. *Erdélyi Fiatalok*, 1937, III, 12–15.
- 46 Uő.: Magyar tengely. In *Magyar önismeret*. 171–177. Újraközölve in L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. 128–132.
- 47 Idézi Dávid Gyula in Az újrafelfedezett Hitel. *Erdélyi Múzeum*, 1993, 1–2, 110.
- 48 Uő. uo.
- 49 Szász István Tas: A világlátott lokálpatrióta. Száz éve született Mikó Imre. *Művelődés*, 2011, 8, 26–31.; 2011, 9, 19–23.
- 50 *Kedves Zsigmond!* 196.

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai egyetem volt tanára.